

A Nemzeti Vidékstratégia a mezőgazdasági vízgazdálkodás és az öntözésfejlesztés tükrében

BIRÓ SZABOLCS – KAPRONCZAI ISTVÁN
SZÉKELY ERIKA – SZÚCS ISTVÁN

BEVEZETÉS

A Nemzeti Vidékstratégiai Konceptió (*Vidékfejlesztési Minisztérium, 2011*) vitaanyagának előszava a természeti erőforrások felértékelődésére, a természeti környezet védelmére, valamint a mezőgazdaság és a vidék szoros kapcsolatára hívja fel a figyelmet. Ennek tükrében élelmiszer-előállítás csak a talajok, az ivóvízbázisok és a táj fenntartását eredményező, a jó környezeti állapotot és az élővilág sokszínűségét megőrző, valamint a vidéki életformát, a helyi közösségeket és kultúrát megóvó jó minőségű és biztonságos alapanyagokra épülő termelés mellett értelmezhető. Jelen vitacikk a mezőgazdasági vízhasználat vidékstratégiai vonatkozásait kívánja feltárni, felhasználva kutatási eredményeink¹ és figyelembe véve vizsgálataink alapján megfogalmazott javaslatainkat.

A MEZŐGAZDASÁGI VÍZHASZNÁLAT VIDÉKSTRATÉGIAI VONATKOZÁSAINAK FELTÁRÁSA

A Vidékstratégia nem kezeli önállóan a mezőgazdasági vízgazdálkodást, azt a komplex módon értelmezett vízgazdálkodási tevékenység részének tekinti. Az országban rendelkezésre álló vízkészletek állapotát nem veszélyeztető hasznosítását a vízvisszatartás, az ár- és belvízvédelem átalakítása, az adottságokhoz illeszkedő öntözéses gazdálkodás, az akvakultúra és a halászat fejlesztése szolgálja. A víz oda-vezetése, visszatartása és elvezetése – álla-

mi koordinációval – a helyi közösségekkel, valamint a földhasználókkal egyeztetett módon közösen fenntartott és működtetett csatornarendszerek kialakítása átfogó programok részeként, nagyprojektekben jelenik meg. A Vidékstratégia a vízgyűjtő-gazdálkodást a tájgazdálkodásban rejlő ökológiai és vidékfejlesztési szempontok egyidejű érvényesítésével ötvözi. A Vidékstratégiában kialakított nemzeti programok közül a mezőgazdasági vízhasználatot öt horizontális program – (1) a természeti értékek védelme, fenntartható természeti erőforrás- és tájgazdálkodás; (2) a föld- és birtokpolitika; (3) a fenntartható agrárszerkezet- és termeléspolitika; (4) a hozzáadott értéknövelés, biztonságos élelmiszer-előállítás, biztonságos piac; valamint (5) a helyi gazdaságfejlesztés –, illetve a térségi komplex nemzeti program-csomag érinti.

A mezőgazdasági vízhasználat és az öntözés megalapozását befolyásoló programok közül a talajvédelmi program rendelkezik a talaj víztározó kapacitásának kihasználásáról. A föld- és birtokrendezési program életképes birtoktestek kialakításával racionalizálja a földhasználatot, ezzel lehetővé válik a hatékony öntözéses gazdálkodásra történő berendezkedés. A területi vízgazdálkodási program a területi vízgazdálkodás közfeladatait rendezzi, helyreállítja a vízgazdálkodási infrastruktúra működőképességét. Az ártéri gazdálkodási program a folyók természetes működéséhez igazodó, rendszeres víz-

¹ Vízhasználat és öntözésfejlesztés a magyar mezőgazdaságban. Agrárgazdasági könyvek, AKI, Budapest, 2011, 164 p. (megjelenés alatt), Szerk.: Biró Sz. – Kapronczai I. – Szűcs I. – Váradai L.

pótlású ártéri tájgazdálkodási hagyomány felélesztését ösztönzi, míg az árvízvédelmi program kármegelőző rendszere biztonságosabbá teszi a mezőgazdasági termelést. Az aszály és szárazodás során fellépő vízhiányból eredő károk mérséklésére „mindössze” aszálykezelési terv, a mezőgazdasági vízszolgáltatás rendjéről pedig kormányrendelet készül. A települési vízgazdálkodási program során összegyűjtött csapadék és belvizek mezőgazdasági vízigények kielégítését is szolgálhatja.

A mezőgazdasági vízhasználat bővítését elősegítő programok közül a „Kert-Magyarország” program megvalósulásával az öntözést alkalmazó kertészetek bővülése egyben vidéki munkahelyteremtést is jelent. A Hungarikum programban a magyar élelmiszertermékek alapanyagai kiváló minőségükkel „hálálják meg” az öntözést. A vízmennyiség további bővítését igényli a halászati program a természetvédelmi jelentőségű extenzív vizes élőhely-gazdálkodás terjedésével, illetve intenzív rendszerű halastavak, tógazdaságok létesítésével. A gyepre alapozott és őshonos állattartási programban a rétek, legelők fűhozamának növelése, a növényi fehérjeprogramban a kiegyenlített hozam – öntözés nélkül – csak jó vízháztartási adottságokkal rendelkező termőhelyen képzelhető el.

Környezet- és tájvédelmi funkciót ellátó mezőgazdasági vízhasználat megvalósítását célzó programok közül a természeti értékek, területek, ökoszisztéma-szolgáltatások védelme és helyreállítása programhoz a mezőgazdaság a helyi klimatikus, talajtani és hidrológiai viszonyokhoz alkalmazkodott tájfajták természetével, az agro-biodiverzitás növelésével járulhat hozzá. A földhasználat szerkezetátalakítási, tájgazdálkodási programmal a termőhelyi adottságokhoz igazodó gazdálkodási rendszerek alakulnak ki. Az ökológiai gazdálkodás program a biogazdálkodás

részarányának növelésével járul hozzá a vízkészletek állapotának megőrzéséhez és a környezetterhelés mérsékléséhez. A védett és érzékeny természeti területek gazdálkodási programjai a gazdálkodási előírások önkéntes vállalásával és teljesítésével járó támogatással segítheti a vizes élőhelyek kialakítását. A vízkészlet- és vízminőség-védelmi program a Vízyűjtő Gazdálkodási Tervhez (VGT) kapcsolódó intézkedési programokat valósít meg a nitrátérzékeny területeken a terhelés csökkentése érdekében.

A környezet- és természetvédelem, valamint a mezőgazdaság víz- és tájhasználatának összehangolását segítő átfogó programok közül – táji adottságaiknak megfelelően – a „Zöld Duna” program az EU Duna Régió Stratégiájához illeszkedve a Dunamente természeti területeinek, tájainak, természeti és kulturális értékeinek megőrzését, a természeti erőforrások fenntartható hasznosítását alapozza meg. A Tisza-völgy komplex fejlesztési program az árvízi tározók területén vízkivezetésen alapuló ártéri táj- és ökológiai gazdálkodás meghonosításával javítja a vízkészlet-gazdálkodást, növeli a Tisza-völgy árvízvédelmi biztonságát. A Homokhátság program az ENSZ által félsivatagos területté nyilvánított tanyás térségeken szárazgazdálkodást és a területek vízgazdálkodásának javítását szolgáló gazdálkodási rendszerek, agrotechnikai módszerek terjesztését segíti. Az Ormánság program hazánk egyik legelmaradottabb térségének hosszú távú, átfogó fejlesztését már komplex víz- és tájgazdálkodási rendszer kiépítésével célozza. A Kárpát-medence egészére kiterjedő vízgazdálkodási-tájhasználati együttműködés kiindulási alapjaként szolgálhat a Kárpát-medencei vidékfejlesztési együttműködések programja.

A Nemzeti Vidékstratégiában meghatározott célok alapvetően helyesek, azonban a prioritások kiválasztása és azok fontossági sorrendjének meghatározása feltétlen

nül szükséges. Ehhez kívánunk hozzájárulni a mezőgazdasági vízhasználat és az öntözésfejlesztés területén feltárt kutatási eredményeinkkel. *A sikert konkrét programok és a megvalósításukhoz szükséges források megeremtése garantálhatja.*

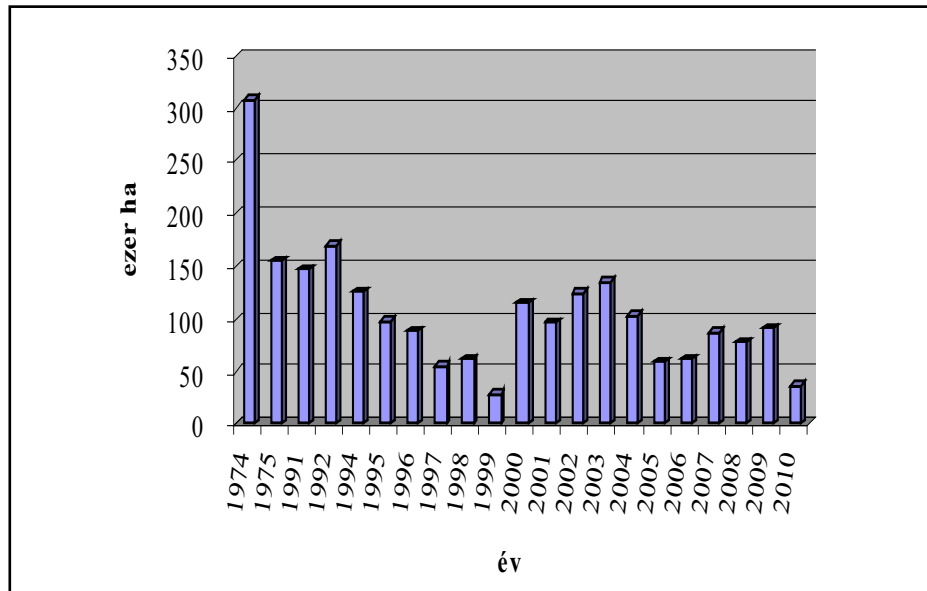
ÖNTÖZÉSI HELYZETKÉP

Hazánk vízkészletei bőségesek, még jelentős öntözésfejlesztés esetén sem szorulnak bővítésre, ugyanakkor a vízellátottság területileg és ciklusonként rendkívüli mértékben eltérhet: száraz, aszályos periódusban nagy kiterjedésű területeken vízhiány, csapadékos időszakokban káros vízbőség (árvíz, belvíz) sújtja (akár egy éven belül is) a hazai mezőgazdaságot. A mezőgazdaság vízszükségletét a növénykultúra vízigénye mellett az öntözendő terület nagysága és az öntözési infrastruktúra megléte határozza meg. Ez utóbbi állapota, kiépítettsége és „korszerűsége” nem megfelelő. A mezőgazdasági vízhasználat legfontosabb kérdésköre az öntözés, illet-

ve az öntözéses szántóföldi növénytermelés, mely elhúzódó válság jeleit mutatja. A hosszú távú tendenciákat is jól jellemzi az a tény, hogy az öntözött terület nagysága az 1974. évi 307 ezer hektárról 2009-re 99 ezer hektárra csökkent, jóllehet a vízjogilag engedélyezett öntözhető terület jelenleg is 200 ezer hektár körül van (1. ábra). Az öntözés jelenleg, mind a megöntözött terület kiterjedését, mind a kiöntözött vízmennyiséget tekintve az 1950-es évek szintjének felel meg, ami az 1970-es évek „öntözési csúcsának” mindössze harmada. A statisztikában a megöntözött terület magában foglalja a halastavak területét is (ami nem mezőgazdasági terület), ezért valójában a mezőgazdasági terület elenyésző részét (alig több mint 1%-át) öntözzük. Mivel az üzemi szintű fejlesztések megítélésének alapja a gazdaságosság – véleményünk szerint –, a visszafogott üzemi öntözésfejlesztés is elsősorban gazdaságossági, támogatáspolitikai és szervezeti okokra vezethető vissza.

I. ábra

Az öntözött terület alakulása, 1974–2010

Forrás: AKI, HAKI, 2011

A MEZŐGAZDASÁGI VÍZHASZNÁLAT FEJLESZTÉSI IRÁNYAI

Az AKI – DE-GVK – HAKI széles kutatógárdája által a magyar mezőgazdaság vízhasználatáról és az öntözésfejlesztésről készített tanulmányunk² általános célkitűzése a *mezőgazdasági vízhasználat, öntözés fejlesztési irányainak kijelölése*. Munkánk során abból indultunk ki, hogy a vízkészletek stabilitása közhasznot teremt, a vízkészletek bővítése pedig a társadalmi jólét növelésének nélkülözhetetlen eleme, annak egyik feltétele. Ezért a különböző szakterületek szempontjait figyelembe véve és ütköztetve, komplex megközelítésben a gazdaság, a környezet és a társadalom érdekeit egyaránt szolgáló módon vizsgáltuk a mezőgazdasági vízgazdálkodás és öntözés összefüggéseit. A tanulmányban főként a hazai mezőgazdasági vízgazdálkodás üzemi szintű gazdaságossági kérdéseire, különösen az öntözésfejlesztést, valamint a mezőgazdasági termelést közvetlenül befolyásoló fontosabb témakörökre koncentráltunk. A fejlesztések feltételrendszerét gazdasági, környezeti és társadalmi hatások alapján vizsgáltuk. Ehhez az éghajlatváltozást, a mezőgazdasági vízgazdálkodás korábbi tapasztalatait, a környezetre gyakorolt következményeket, az öntözés makro- és üzemgazdasági feltételrendszerét, a vízszolgáltatás, illetve -használat intézményi, szabályozási, támogatási hátterét, valamint az akvakultúra ágazat és a víztározás jellemzőit, vidékfejlesztésre gyakorolt hatásait vizsgáltuk. Részletesen nem, csak érintőlegesen foglalkoztunk a belvízből eredő károk elhárításával, a vizes élőhelyek kialakításának területi lehatárolásával, a felszín alatti vízbázisok és a folyékony hulladékok mezőgazdasági felhasználási lehetőségeivel, valamint az ön-

tözésfejlesztés üzemen kívüli infrastruktúráját meghatározó, közvetlenül inkább már a területi vízgazdálkodáshoz kapcsolódó kérdéskörökkel.

Megállapítottuk, hogy jelentős előrelépés szükséges ahhoz, hogy a víz a mezőgazdasági termelésben elnyerje megfelelő szerepét és súlyát. Napjainkra a *mezőgazdasági vízgazdálkodásban, valamint az öntözésfejlesztésben a természetbiztonság és a minőség javítása, a szélsőséges időjárás okozta károk megelőzése lehet a fő motiváló tényező*. Magas termelési érték biztonságos és kiszámítható előállításával javul a versenyképesség, a vidéki megélhetés, növekszik az adott térség eltartóképesége. Üzemi adatgyűjtésre alapozott modellszámításokkal is igazoltuk, hogy az *öntözési technológia által megkövetelt táblaméretben – jó termőhelyen – az öntözés gazdaságos. Átlagos termőhelyen az öntözés gazdaságossága az alkalmazott növénykultúra és öntözési technológia függvénye, míg gyenge termőhelyen – még beruházási támogatás mellett is – gazdaságtalan az öntözés*.

Az *öntözésfejlesztés megvalósításának alapvető akadályai a birtokok elaprózottsága, a birtokrendezés hiánya*. További előfeltétel a talaj vízháztartási potenciáljának ésszerű kihasználása. Vizsgálataink rámutattak, hogy a szántóföldi növénytermelésben az öntözés üzemgazdasági megítélését a terményárak alakulása mellett a vetésszerkezet, a termőhely és az öntözési technológia befolyásolja számottevően. Érzékenységvizsgálataink alapján számcsúsítottuk, hogy az öntözés gazdaságosságára milyen konkrét hatással van a beruházási költség és a támogatás mértéke is.

Az *öntözésfejlesztés további gátja hazánkban az integrált vízgazdálkodás egységes intézményi és szabályozási rendsze-*

² Vízhasználat és öntözésfejlesztés a magyar mezőgazdaságban. Agrárgazdasági könyvek, AKI, Budapest, 2011, 164 p. (megjelenés alatt), Szerk.: Biró Sz. – Kapronczai I. – Szűcs I. – Váradi L.

rének kialakulatlansága. A szolgáltatói oldalon a vízgazdálkodással foglalkozó intézmények szervezeti elkülönültsége jelentős, működésük összehangolása hiányos, párhuzamos feladatvégzés is jellemző. A vízszolgáltatási infrastruktúra állapota – főképp a csatornahálózat rendezetlen tulajdoni viszonyai miatt – leromlott, amely akadályozza a hasznosítást és – megfelelő bevételek hiányában – ellehetetleníti további fenntartásukat, fejlesztésüket, ami már a kárelhárítási tevékenységek elvégzését is fenyegeti.

A jelenlegi – a gabonaágazat túlsúlyával jellemezhető – *termelési szerkezet sem kedvez a szántóföldi öntözés fejlesztésének*, ahhoz kiszámíthatóbb piaci viszonyokra, nemzetgazdasági szinten is támogatott termelési szerkezet-váltásra és az öntözésfejlesztésben erős állami beavatkozás szükséges!

A vízgazdálkodásban a fenntartható vidéki környezet megteremtéséhez komplex szemléletet szükséges érvényesíteni. Az öntözésfejlesztés az infrastruktúra létesítésével és fenntartásával közérdekű is szolgál, *a közmunkaigényt* (közvetett szociális funkció) *növelheti*, képzett munkaerő igényével a foglalkoztatást bővíti és a mezőgazdasági termelés versenyképességét is javítja, elősegíti a vidék fenntartható fejlődését.

Az éghajlatváltozással a mezőgazdasági vízgazdálkodás és az öntözésfejlesztés iránti szükséglet erősebben érvényesül, a víz-, valamint aszálykárok megelőzésének, mérséklésének igénye a fejlesztések létjogosultságát vitathatatlanná teszi. *A komplex vízhasználat alapja a víz tározása.* A víztározó leginkább kedvezőtlen adottságú területet hasznosít, a talajvíz szintjét megemeli, rekreációs lehetőséget nyújt és munkahelyet teremt, valamint tájképi értéket is hordoz. *A víz-visszatartás gyakorlati megvalósításához*, a költséghatékonyság érvényesítéséhez *a multifunkcionális hasznosítás nem*

nélkülözhető. A területi vízgazdálkodás fejlesztésével a mezőgazdasági öntözés is bővíthető. *Az akvakultúra szerepének erősítése további gazdasági/társadalmi/ökológiai haszonvételi lehetőséget teremt* a komplex vízhasználat megteremtéséhez. A víztározók üzemeltetéséhez a gazdasági haszonvételek mellett számos piaci értékkel nehezen mérhető, illetve kevésbé támogatott, de környezet- és természetvédelmi, valamint *vidékfejlesztési szempontból* egyaránt fontos *közjóság előállítása* kapcsolódik. Az érintettekkel való egyeztetéssel a vízhasználat a helyi igényekkel is összhangba hozható, így *a víz a vidékfejlesztés szolgálatába állítható.*

A MEZŐGAZDASÁGI VÍZHASZNÁLAT HANGSÚLYOS KÉRDÉSEI

A vidékstratégia véglegesítésekor, mezőgazdasági vízgazdálkodást érintő nemzeti programok részletes kidolgozásakor a következők figyelembe vétele javasolt. Az éghajlatváltozással sérülékenyebbé válik az élelmiszer-ellátás, mivel – *megfelelő vízkészletek és öntözés nélkül* – *mezőgazdasági termelésünk jövedelmezősége csökken és a talaj termőképessége is romlik.* A mezőgazdasági termelők vagy igazodnak a talajadottságokhoz (szárazgazdálkodás), vagy áttérnek öntözéses gazdálkodásra és visszatartják, tározzák a vizet. A stratégia multifunkcionális jellegéből kiindulva támogatja a mezőgazdaság környezetfenntartó szerepének erősítését, de társadalmilag csak akkor lehet eredményes, ha a kötelező korlátozások előírása mellett a gazdálkodók megélhetését javító előnyöket is kínál. Olyan programot szükséges kialakítani, melyben *az árvízkarok részben elkerülhetőek, és a kiöntések egy része öntözési haszonvételekké alakítható.* A Vidékstratégia végrehajtásának feltételrendszerét jelentős mértékben javítaná *az állam erősebb szerepvállalása a vízgazdálkodásban: meg-*

felelően kiépítve és öntözésre is alkalmassá téve a szükséges területi vízgazdálkodási infrastruktúrát.

Részletes gazdaságossági és környezeti vizsgálatok szükségesek, hogy a rendszeresen vízjárta mezőgazdasági területek közül melyeket érdemes (akár komplex meliorációs beavatkozásokkal is) öntözésre alkalmassá tenni, és mely területeken lehet indokolt a belvíz összegyűjtése, visszatartása, vizes élőhelyek kialakítása. A földhasználók és a földtulajdonosok érdekeltségét a támogatási rendszer átalakításával lehet megteremteni, a gyengébb termőhelyi adottságú, rendszeresen vízjárta területeken az extenzív, ökológiai szempontú tájhasznosítás ösztönzésével. A vízkészletek területi és időbeli különbségeinek kiegyenlítésére szolgáló vízvisz-

zatartás gyakorlati megvalósításához természetes és mesterséges víztározók kialakítása, azok multifunkcionális hasznosítása szükséges. Az öntözés vízigénye kedvezőtlen adottságú területeken történő tározással elégíthető ki, amellyel az ökológiai haszonvétel lehetősége is bővül. A tározók többcélú hasznosítása a helyben lakók számára nyújt többletbevételt, a tevékenység-diverzifikáció a megélhetési lehetőségeket szélesíti, a vidéki élet minőségét, eltartóképességét javítja. Hasonló megfontolásból az akvakultúra kedvező környezeti és társadalmi hatásainak kiaknázása érdekében támogatni lehet az árvizek, illetve a belvizek halastavakban történő térítésmentes befogadását, az öntözővíz tározását, valamint a halastavi vizes élőhelyek fenntartását.